

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2023.19>

А. В. Стрельников
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного і фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0002-7975-5611

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ЯК СУБ'ЄКТИВНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ В УМОВАХ ЦИФРОВОГО РОЗВИТКУ

Стаття присвячена характеристиці права на звернення як суб'єктивного публічного права фізичної особи за умов впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій до сфери публічного управління. Особливої уваги приділено питанням правової регламентації, зокрема щодо міжнародно-правового регулювання окреслених питань та тих змін, що відбулися у зв'язку з розвитком концепції електронного урядування у вітчизняному просторі.

Акцентовано увагу на впровадженні цифрових технологій до процесу забезпечення суб'єктивних публічних прав фізичної особи, як необхідної умови забезпечення діяльності усіх органів державної влади із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема щодо надання електронних публічних послуг, забезпечення внутрішньоорганізаційної (міжвідомчої) взаємодії, комунікації з фізичними та юридичними особами та інформаційно-аналітичної діяльності.

Досліджено зміст та особливості електронного звернення та електронної петиції до суб'єктів владних повноважень. Встановлено, що на сьогоднішній час за допомогою цих інструментів цифрового розвитку публічного управління, що є обов'язковою складовою частиною електронної демократії, здійснюється сприяння: посиленню розвитку сучасних електронних форм взаємодії між державою та фізичною особою; впровадженню принципу прозорості у функціонування органів публічної влади; залучення представників громадськості до процесу прийняття управлінських рішень.

Визначено, що ефективна реалізація права на звернення як суб'єктивного публічного права фізичної особи в умовах цифрового розвитку є можливою лише за умови, що заявники матимуть доступ до інформації щодо: виконавців, які здійснюють розгляд конкретного звернення; статусу поданої заяви, проходження етапів її розгляду та вирішення; залучених представників громадськості або осіб з експертного середовища, які забезпечують гласність та прозорість прийняття рішень.

Ключові слова: фізична особа, право на звернення, суб'єктивні публічні права, публічне управління, цифровізація, цифровий розвиток.

Strelnikov A. V. FEATURES OF IMPLEMENTATION OF THE RIGHT TO APPEAL AS A SUBJECTIVE PUBLIC RIGHT OF A INDIVIDUAL PERSON IN THE CONDITIONS OF DIGITAL DEVELOPMENT

The article is devoted to the characteristics of the right to appeal as a subjective public right of an individual under the conditions of the introduction of modern information and communication technologies to the sphere of public administration. Particular attention is paid to the issues of legal regulation, in particular, to the international legal regulation of the outlined issues and those changes that occurred in connection with the development of the concept of electronic government in the domestic space.

Attention is focused on the introduction of digital technologies to the process of ensuring the subjective public rights of a natural person, as a necessary condition for ensuring the activities of all state authorities using information and communication technologies, in particular regarding the provision of electronic public services, ensuring intra-organizational (interagency) interaction, communication with physical and legal entities and information and analytical activities.

The content and features of electronic appeals and electronic petitions to subjects of power have been studied. It has been established that currently, with the help of these tools of digital development of public administration, which is a mandatory component of electronic democracy, the following is being promoted: the strengthening of the development of modern electronic forms of interaction between the state and an individual; implementation of the principle of transparency in the functioning of public authorities; involvement of public representatives in the process of making management decisions.

It was determined that the effective implementation of the right to appeal as a subjective public right of an individual in the conditions of digital development is possible only on the condition that applicants will have access to information regarding: executors who conduct consideration of a specific appeal; the status of the submitted application, the stages of its consideration and resolution; involved representatives of the public or persons from the expert environment, who ensure publicity and transparency of decision-making.

Key words: an individual, the right to appeal, subjective public rights, public administration, digitalization, digital development.

На теперішній час одним із найважливіших напрямків розвитку публічного управління є його цифровізація шляхом впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), зокрема у таких сферах, як: функціонування:

електронного документообігу, публічних електронних реєстрів, національних електронних інформаційних ресурсів, правового режиму Дія Сіті; розвиток: цифрових навичок приватних осіб, інфраструктури широкомасштабного

доступу до Інтернету та засобів телекомунікацій, взаємодії фізичної особи з органами публічної влади за допомогою ІКТ; забезпечення: принципу інтероперабельності у взаємовідносинах між суб'єктами публічного управління, надання електронних довірчих послуг, електронних та адміністративних послуг тощо.

Більше того, цифровий розвиток публічного управління як сфери реалізації суб'єктивних публічних прав в Україні спрямований на: забезпечення захисту прав фізичних осіб на доступ до публічної інформації, розпорядником якої є суб'єкти владних повноважень; залучення громадян до участі в управлінні державними справами; подолання «інформаційної нерівності», у зв'язку з відсутністю у окремих категорій осіб можливості щодо використання офіційних ЗМІ, зокрема шляхом створення спеціальних центрів надання інформаційних послуг, центрів обслуговування населення, офіційних веб-порталів надання послуг; організації надання електронних послуг громадянам і суб'єктам господарювання, насамперед за принципом «єдиного вікна»; надання можливості навчатися протягом усього життя, зокрема за допомогою цифрових технологій; деперсоніфікацію надання адміністративних послуг з метою зниження корупційної складової в державних органах.

Метою статті є теоретико-правова характеристика права на звернення як суб'єктивного публічного права фізичної особи в умовах цифрового розвитку публічного управління.

Теоретичне підґрунтя для дослідження особливостей реалізації права на звернення в умовах цифрового розвитку становлять праці таких учених-адміністративістів, як: В. Авер'янов, О. Андрійко, О. Бандурка, Л. Біла-Тіунова, Ю. Битяк, М. Вітрук, Л. Воеводін, І. Голосніченко, С. Ківалов, О. Колесников, Т. Коломосьць, В. Колпаков, Є. Курінний, В. Мальков, С. Савченко, В. Цимбалюк, А. Чуб та ін. Значення їхніх наукових праць у окресленій сфері дослідження не викликає ніяких сумнівів, однак характеристика права на звернення саме як суб'єктивного публічного права ними здійснювалася доволі фрагментарно.

Виклад основного матеріалу. Суб'єктивні публічні права фізичної особи – це нормативно урегульована можливість фізичної особи вступати до публічно-правових відносин за участі органів публічної влади з метою: задоволення приватного/публічного інтересу; реалізації наданих їй прав та законних інтересів шляхом активізації дій владних суб'єктів або впливу на необхідність від них утриматися; досягнення паритетності у взаємовідносинах; використання механізму судового та/або позасудового захисту тощо [1, с. 255].

Уявляється, що суб'єктивні публічні права фізичної особи за умов цифрового розвитку набувають розширених можливостей щодо їх практичної реалізації, зокрема і в межах участі в управлінні державними справами. Варто погодитися із думкою О.В. Констанція, який зазначає, що право громадян на участь в управлінні державними справами безпосередньо пов'язане з активною позицією приватних осіб впливати на державні політичні процеси, створення та реорганізацію органів державної влади та місцевого самоврядування, вирішення публічних справ, що мають суспільну значимість. За таких умов здійснюється реалізація правового статусу громадян як суб'єктів публічно-правових відносин. Відтак зазначене право виступає елементом специфічного політико-правового зв'язку громадян із державою та є в українському громадянському суспільстві формою реалізації суверенної влади [2, с. 161–173].

Право на участь в управлінні державними справами відповідно до ст. 38 Конституції України є одним із основних публічних прав громадян [3]. Участь приватних осіб в публічно-управлінській діяльності дає змогу: знизити ризики щодо ухвалення неправових рішень та їх реалізації у соціальній та політичній сферах; в процесі планування врахувати соціальні чинники, відповідно до інтересів тих чи інших суспільних груп здійснювати корегування планів та поведінки влади, а також залучати різних представників громадськості до процесу прийняття рішень у сфері публічного управління [4]. Зазначене обумовлює стимулювання вдосконалення способів і методів взаємодії держави (в особі суб'єкта владних повноважень) з приватними особами, підвищуючи децентралізацію прийняття управлінських рішень та їх об'єктивність й неупередженість.

Про активне залучення громадян до процесу управління державними справами, у тому числі в межах реалізації ними їх суб'єктивних публічних прав, свідчать статистичні дані. Так, органи виконавчої влади в межах використання такої форми участі громадськості у публічному управлінні як проведення електронних консультацій, протягом I кварталу 2021 р. провели 805 заходів: міністерства провели 260 консультацій, інші центральні органи виконавчої влади – 100, обласні держадміністрації – 445. На обговорення виносилося 786 питань, що мають суспільно важливе значення, у т. ч. 396 проектів нормативно-правових актів [5].

Варто акцентувати увагу на тому, що цифровому розвитку публічного управління в Україні передувала значна організаційна, методична та правова робота, яка була спрямована на вивчення міжнародного досвіду і адаптацію вітчизняної інформаційної системи до європейських стандар-

тів електронного врядування та розробку відповідної нормативно-правової бази. На закріплення положень, що визначають суб'єктивні публічні права фізичних на участь у публічному управлінні спрямовано ряд міжнародних документів. Так, ст. 21 Загальної декларації прав людини закріплено право кожної людини брати участь в управлінні своєю державою через вільно обраних представників посередників чи безпосередньо [6]. Відповідно до ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права без необґрунтованих обмежень та без дискримінації кожен громадянин повинен мати можливість: безпосередньо та через представників брати участь у веденні державних справ; бути обраним та голосувати на періодичних виборах, які проводяться за вільного таємного волевиявлення виборців на основі загального і рівного виборчого права; брати участь у конкурсах на зайняття посад державної служби країни, громадянами якої вони є, на загальних рівних умовах [7].

До міжнародно-правових актів, що визначають особливості реалізації суб'єктивних публічних прав фізичної особи в умовах цифровізації, слід віднести такі, як: Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства, що прийнята лідерами країн G8 22.07.2000 р.; Директива 1999/93/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про систему електронних підписів, що застосовується в межах Співтовариства» від 13.12.1999 р.; Декларація про європейську політику у галузі нових інформаційних технологій, що прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 06.05.1999 р.; Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-учасникам з електронної демократії (в яких визначені такі сектори (напрямки) е-демократії, як: е-парламент, е-законотворення, е-голосування, е-правосуддя, е-медіація (досудове вирішення спорів), е-навколишнє середовище (екологія), е-вибори, е-референдум, е-ініціативи, е-голосування, е-консультації, е-петиції, е-політичні компанії, е-опитування) [8] тощо.

Щодо національного законодавства, слід сказати, що впроваджуючи європейські стандарти електронного врядування в цілому, та цифровізації публічного управління, зокрема, Українською державою було прийнято систему нормативно-правових актів, основними з яких є закони України: «Про інформацію» (1992), «Про Національну програму інформатизації» (1998), «Про електронні документи та електронний документообіг» (2003); «Про електронний цифровий підпис» (2003); «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» (2007); «Про захист персональних даних» (2010); «Про доступ до публічної інформації» (2011); «Про адміністративні послуги» (2012); «Про електронні довірчі послуги» (2017); «Про особливос-

ті надання публічних (електронних публічних) послуг» (2021); Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні» (2017) тощо.

Сучасні вектори удосконалення публічного управління вказують на створення більш ефективного, прозорого і підзвітнього громадянському суспільству процесу реалізації прав фізичних осіб. Форми та методи участі громадян у прийнятті управлінських рішень визначаються як реалізація безпосередньої демократії. За умови цифрового розвитку та впровадження ІКТ у функціонування органів публічної влади, вимогою сьогодення є розширення способів взаємодії держави із громадськістю. Реалізація громадянами суб'єктивних публічних прав щодо отримання позитивних послуг з боку держави та доступу до управління державними справами здійснюється за допомогою функціонування Урядового веб-порталу, офіційних веб-сайтів (веб-сторінок) усіх органів державної влади; впровадження електронного документообігу, IP – телефонії, створення е-громадської приймальні; запровадження цифрового підпису, видання сертифікатів ключів, надання звітності у електронній формі (розроблено та впроваджено програмне забезпечення «Єдине вікно подання електронної звітності») [9]; започаткування процесу надання органами державної влади електронних послуг; створення електронних баз даних, єдиних державних електронних реєстрів, у тому числі, Національного реєстру електронних інформаційних ресурсів [10], Єдиного державного веб-порталу відкритих даних [11].

Найбільш поширеними інструментами реалізації суб'єктивних публічних прав в умовах цифровізації, що застосовуються як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні, є електронні звернення та електронні петиції, участь у прийнятті управлінських рішень, доступ до публічної інформації тощо.

Право на звернення як суб'єктивне публічне право фізичної особи є конституційно-правовим засобом захисту та гарантією дотримання прав і свобод людини та громадянина, правовим підґрунтям якого є: ст. 40 Конституції України «всі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, які зобов'язані розглянути звернення й дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк» [3]; Закон України «Про звернення громадян» [12] – визначає практичні аспекти реалізації права на звернення, зокрема визначаючи види звернення (пропозиція та/або зауваження, заява, клопотання, скарга, петиція), форми, процедуру їх розгляду та вирішення, засади контролю за діяльністю суб'єктів владних повноважень

з метою забезпечення захисту прав і свобод людини і громадянина тощо; Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Єдину систему опрацювання звернень» [13] та «Про затвердження Інструкції з діловодства за зверненнями громадян в органах державної влади і місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності, в засобах масової інформації» [14] тощо. Уявляється, сутність суб'єктивного публічного права фізичної особи на звернення ґрунтується на принципі верховенства права як основоположному принципові державного ладу, який визначає умови формування та діяльність правової держави щодо забезпечення реалізації прав громадян, визнаючи людину найвищою соціальною цінністю. Цей принцип виражає ідеї реалізації законних прав і свобод людини та пріоритету її природних прав в суспільстві і знаходить свій прояв у верховенстві Конституції та відповідних законів України.

За своїм правовим змістом звернення фізичної особи до суб'єктів публічної влади є адміністративно-правовим механізмом захисту їх прав, свобод та законних інтересів, що являє собою урегульований нормами адміністративного права порядок діяльності суб'єктів владних повноважень щодо розгляду та вирішення скарг та пропозицій (зауважень), що стосуються їх статутної діяльності, заяв або клопотань щодо реалізації соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів громадян. Видається за необхідне акцентувати увагу на тому, що юридичні особи позбавлені загального права на звернення до органів державної влади, окрім випадку подання скарги щодо оскарження окремих рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Така відсутність у юридичних осіб права на звернення, з урахуванням оперативності відповідної процедури, обмежує їх можливість захищати свої права у сфері публічного управління.

На сьогоднішній час механізм реалізації приватними особами права на звернення до суб'єктів публічної влади розширено за допомогою інструментів цифрового розвитку публічного управління, що є обов'язковою складовою частиною електронної демократії. Зазначене покликане сприяти: посиленню розвитку сучасних електронних форм взаємодії між державою та фізичною особою; впровадженню принципу прозорості у функціонування органів публічної влади; залучення представників громадськості до процесу прийняття управлінських рішень. Такі тенденції посилення правової регламентації елементів цифрового розвитку та цифровізації права на звернення, мають свій прояв у посиленні адміністративно-правового регулювання механізму електронної взаємодії в межах права на звернен-

ня, зокрема шляхом подання електронних звернень та петицій.

Відповідно до Закону України «Про звернення громадян» (ст. 5) електронне звернення є видом письмового звернення, що може бути надіслане з використанням мережі Інтернет, засобів електронного зв'язку. Електронне звернення надсилається на визначену електронну адресу або шляхом заповнення електронної форми, яка розміщується на офіційному веб-сайті суб'єкта публічної влади. У такому зверненні зазначається прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання громадянина, зміст порушеного питання, вказівка на вид звернення, електронна поштова адреса, на яку заявнику може бути надіслано відповідь, або відомості про інші засоби зв'язку з ним. Варто акцентувати увагу на тому, що застосування електронного цифрового підпису при надісланні електронного звернення не вимагається, водночас саме звернення повинно мати вигляд сканованої копії та/або фотокопії [12]. Усвідомлюючи, що підхід щодо відсутності вимоги застосування електронного цифрового підпису має на меті спрощення процедури звернення до суб'єктів владних повноважень та позбавлення зайвих обтяжень фізичної особи (як приклад, щодо отримання ЕЦП), слід все ж таки сказати, що ця обставина призводить до надсилання значної кількості безпідставних звернень громадян.

Недоліком правового регулювання реалізації права на звернення, зокрема електронного, є й відсутність правового регулювання права заявника на інформаційну безпеку. Як уявляється, нагальною необхідністю є нормативне закріплення права людини на інформаційну безпеку, зокрема в частині її захищеності від неповноти, несвоєчасності, невірогідності, а також негативних наслідків застосування інформаційних технологій; несанкціонованого розповсюдження, використання і поширення, конфіденційності інформації, пов'язаної з діяльністю органів державної влади щодо розгляду звернень громадян.

В умовах цифрового розвитку поширеною формою реалізації суб'єктивного публічного права на звернення є електронна петиція, що являє собою колективного звернення громадян до визначених законодавством суб'єктів, зокрема таких як: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, органи місцевого самоврядування. Процес підготовки до запровадження в Україні системи електронних петицій розпочався ще у 2009 р.

Розділяючи думку О. Колеснікова [15, с. 8], можна виокремити такі функції петиції, як: інформаційна – за допомогою петицій здійснюється доведення тієї чи іншої інформації до суб'єктів владних повноважень вищого рівня та відповідна проблематика стає предметом

розгляду та вирішення в межах порядку денного; організаційно-методична – петиції дозволяють запропонувати власний варіант вирішення проблемного питання, завдяки чому громадяни долучаються до безпосереднього процесу ухвалення управлінських рішень; комунікативна – петиції активізують горизонтальну комунікацію між громадянами, оскільки необхідним є збір необхідної кількості підписів (за загальним правилом 25 тис.), ініціатори мають схилити на підтримку петиції інших осіб.

Щодо способу подання петиції, то це певна послідовність дій, яка дає можливість подати таке звернення. Електронну петицію може бути подано через інформаційну (автоматизовану) систему, в якій реалізується технологія обробки інформації з використанням технічних і програмних засобів, тобто електронним способом [16]. Це опосередковує розміщення петиції на офіційному веб-сайті органу, якому вона адресована, або веб-сайті громадського об'єднання, яким здійснюється збір підписів на підтримку електронної петиції до визначеного суб'єкта звернення. Окрім цього подання петицій здійснюється через онлайн-платформи: «Єдина система місцевих петицій» (152 громади), Розумне місто (101 громада), веб-сайти об'єднаних громад України (247 громад), Мій Голос (до будь-якого органу влади чи ОМС). Таким чином на сьогодні сервіс петицій запровадили більше 500 громад [17, с. 6]. Таким чином, запровадження нових інформаційних технологій в межах цифровізації публічного управління, при поданні петиції створило нову форму участі громадян в управлінні державними справами в цілому, та у процесі прийняття управлінських рішень органами публічної влади, зокрема.

Варто погодитися із тим, що петиції дозволяють громадянам безпосередньо долучитися до процесу розробки й ухвалення рішень, водночас відповідно до законодавства вони не мають обов'язкової сили для тих суб'єктів владних повноважень, яким адресовані. Тобто, громадяни в цьому випадку жодних рішень не приймають, і останнє слово – завжди за суб'єктом владних повноважень. Відтак петиції є формою участі громадян у публічному управлінні за умов цифровізації та способом комунікації суспільства і влади (у відповідності до реалізації Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції») в межах саме представницької моделі демократії [15, с. 20].

Реалізація суб'єктивного публічного права фізичних осіб на звернення як безпосередньої можливості доступу до управління державними справами повинна сприяти підвищенню довіри суспільства до нових інструментів цифрового розвитку публічного управління. Більше того,

ефективна взаємодія суб'єктів публічної влади з фізичними особами під час реалізації права на звернення є можливою за умов дотримання окремих її аспектів, зокрема таких як: 1) заявники мають доступ до інформації щодо виконавців, які здійснюють розгляд конкретного звернення; 2) наявність технічної можливості для перевірки статусу поданої заяви, проходження етапів її розгляду та вирішення; 3) забезпечення залучення представників громадськості або осіб з експертного середовища з метою забезпечення гласності та прозорості прийняття рішень; 4) повноцінна можливість оскарження підсумкового рішення за результатами розгляду звернення.

Аналіз сучасного стану правового регулювання реалізації права громадян на звернення з використанням інструментів електронної демократії, дає підстави для виявлення окремих хаотичних тенденцій поточних процесів. Це проявляється у відсутності єдності поглядів представників громадськості та посадових осіб органів влади на стандарти такої форми їх взаємодії. Уявляється, що Закон України «Про звернення громадян» необхідно доповнити додатковими положеннями щодо розгляду звернень громадян, поданих в електронній формі. Реалізація цієї пропозиції дозволить уніфікувати ці процеси, знизити корупційні ризики у цій сфері та підвищити рівень задоволеності суспільства станом захисту прав громадян [18, с. 289].

Висновки. Розробка концепту суб'єктивних публічних прав фізичної особи є пріоритетним способом гарантування паритетності фізичної особи та суб'єкта владних повноважень у публічно-правових відносинах. Визначено, що звернення фізичної особи до суб'єктів публічної влади є адміністративно-правовим механізмом захисту їх прав, свобод та законних інтересів, що являє собою урегульований нормами адміністративного права порядок діяльності суб'єктів владних повноважень щодо розгляду та вирішення скарг та пропозицій (зауважень), що стосуються їх статутної діяльності, заяв або клопотань щодо реалізації соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів громадян. Встановлено, що найбільш поширеними інструментами реалізації суб'єктивних публічних прав в умовах цифрового розвитку, що застосовуються як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні, є електронні звернення та електронні петиції.

Акцентовано увагу на тому, що ефективна взаємодія суб'єктів публічної влади з фізичними особами під час реалізації права на звернення є можливою за умов дотримання окремих її аспектів, зокрема таких як: по-перше, заявники мають доступ до інформації щодо виконавців, які здійснюють розгляд конкретного звернення; по-друге, наявність технічної можливості для

перевірки статусу поданої заяви, проходження етапів її розгляду та вирішення; по-третє, забезпечення залучення представників громадськості або осіб з експертного середовища з метою забезпечення гласності та прозорості прийняття рішень; по-четверте, повноцінна можливість оскарження підсумкового рішення за результатами розгляду звернення. Обґрунтовано необхідність нормативного закріплення права фізичної особи на інформаційну безпеку в частині застосування ІКТ; несанкціонованого розповсюдження, використання і поширення, конфіденційності інформації, пов'язаної з діяльністю органів державної влади щодо розгляду звернень громадян.

Література

1. Ківалов С.В., Біла-Тіунова Л.Р., Латковська Т.А., Стрельников А.В. та ін. Адміністративістика в умовах цифровізації: теорія, правове регулювання, практика. Одеса. 2022, 800 с.
2. Константиний О.В. Види прав і свобод фізичних осіб, які захищаються в національній системі судового контролю за публічною адміністрацією. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2012. № 3 (11). С. 161–173.
3. Конституція України від 28.06.1996 р. Дата оновлення: 01.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 15.02.2022 р.).
4. Григоришина В.Г. Сучасні технології залучення громадян до прийняття управлінських рішень в органах публічної влади. URL: <https://vseovita.ua/library/sucasni-tehnologii-zalucenna-gromadan-doprinnattaupravlinskih-risen-171859.html> (дата звернення: 15.02.2022 р.).
5. Як проводились консультації з громадськістю у І кварталі 2021 року. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik2018/rubrik_konsult/zvit-2020-konsul-1.pdf (дата звернення: 15.02.2022 р.).
6. Всеобщая декларация прав человека. Принята и провозглашена в резолюции 217 А (III). Генеральной Ассамблеи от 10 декабря 1948 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 15.02.2022 р.).
7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII від 19.10.73. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 15.02.2022 р.).
8. Рекомендації CM/Rec (2009)1 про електронну демократію (e- демократія) [Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy) (Adopted by the Committee of Ministers on 18 February 2009 at the 1049th meeting of the Ministers' Deputies)]. URL: http://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/Default_en.asp (дата звернення: 15.02.2022 р.).
9. Єдине вікно подання електронної звітності. URL: <http://prokey.org.ua/instrukcii-po-rabote-s-po-iedinevikno-podannya-elektronnoi-zvitnosti> (дата звернення: 15.02.2022 р.).
10. Національний реєстр електронних інформаційних ресурсів. URL: <http://e-resurs.gov.ua> (дата звернення: 15.02.2022 р.).
11. Єдиний державний веб-портал відкритих даних. URL: <http://data.gov.ua> (дата звернення: 15.02.2022 р.).
12. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р. Дата оновлення 01.01.2020 р. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 15.02.2022 р.).
13. Положення про Єдину систему опрацювання звернень: Постанова КМУ від 27.11.2019 р. № 976. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2019-%D0%BF> (дата звернення: 15.02.2022 р.).
14. Про затвердження Інструкції з діловодства за зверненнями громадян в органах державної влади і місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності, в засобах масової інформації: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.04.1997 № 348. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348-97-%D0%BF> (дата звернення 12.02.2022 р.).
15. Колесников О. Е-петиції у системі місцевої демократії: досвід обласних центрів України. URL: https://samoorg.com.ua/wpcontent/uploads/2017/02/Petitsiyi_gotov-1.pdf (дата звернення: 15.02.2022 р.).
16. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах: Закон України від 05.07.1994 р. № 80/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-вр> (дата звернення 09.02.2022 р.).
17. Хуткий Д. Е-петиції в Україні: формування народного порядку денного. *Аналітична записка*. Київ. 2017. URL: http://www.fulbrightcircle.org.ua/wpcontent/uploads/2017/12/Dmytro_Khutkuu_E-petitions.pdf (дата звернення: 15.02.2022 р.).
18. Чуб А.В. Форми реалізації права особи на участь в прийнятті управлінських рішень: поняття та класифікація. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 287–290.